

Sagn og Tro knyttet til Gravhøjene på Als.

af

Inger Margr. Boberg.

Der kendes o. 800 Oldtidsgrave paa Als, nemlig o. 80 Dysser, d. v. s. Stengrave med eller uden Beskyttelse af opkastet Jord, og Gravhøje, hovedsageligt bestaaende af Jord uden noget Stenkammer i Midten. Stengravene stammer overvejende fra Stenalderen, mens de fleste Gravhøje er yngre, fra Bronzealderen. Det er dog kun et Mindretal af alle disse Oldtidsgrave, der er bevaret. Især Jordhøjene er det i Tidens Løb gaaet ud over; de er i Reglen ikke saa store, og de har været lette at jævne med Plov og Harve. Stengravene har naturligvis været mere modstandsdygtige, desuden mere fremtrædende i Landskabet, saa de allerede derved har tiltvunget sig Opmærksomhed og en vis Ærefrygt hos Almuen. Denne Ærefrygt, der dels skyldes det mærkelige ved deres Tilstedeværelse og Herkomst, dels vel ogsaa, at de er vore Forfædres Grave og derved kan fremkalde samme Følelser som Kirkegaarden, har ogsaa været en af Aarsagerne til de Sagn, der har dannet sig om mange af dem, og de mange Fortællinger om, hvilke besynderlige, overnaturlige Oplevelser, man har haft ved dem. At saadanne Sagn overhovedet har kunnet opstaa, viser jo, at der har været knyttet en vis Tro til Højene, men direkte Vidnesbyrd om en saadan Tro har vi kun faa af. Ej heller ved vi meget om, hvilken Rolle de kan have spillet i Fortidens Gudsdyrkelse, det er kun Navnene paa Højene, der af og til synes at give et Fingerpeg i den Retning: Naar en ualmindelig stor og smukt beliggende Høj ved Høruphav hedder Torshøj, er der Sandsynlighed for, at Tor har været dyrket her, og Lundebjerg i samme Sogn har maaske Navn af en hedensk Offerlund. Men det er mere end usikkert, om Solbjerg paa Kegnæs og i Svenstrup har noget med Soldyrkelse at gøre, som visse Forskere har ment.

Mens alt, hvad der fra Mund til Mund er blevet fortalt om vore Forfædres Gudsdyrkelse og Bedrifter, til alle Tider har kunnet glæde sig ved stor Interesse baade hos lærd og læg, er det først i de sidste hundrede Aar og især fra Svend Grundtvigs Tid, at Sagn om mytiske Væsener, Højfolkene i Højen, Aamanden i Aaen, Havfruen og Havmanden, Nissen i Stalden og hvad de nu allesammen hedder, er begyndt at fange ikke alene Folkets, men ogsaa Videnskabens Opmærksomhed. Før Sv. Grundtvig er J. M. Thiele den eneste i Danmark, der systematisk har samlet og optegnet Folkeminder ogsaa af den Art. Og efter Sv. Grundtvig er det især Evald Tang Kristensen, der har indlagt sig Ære ved at samle og udgive adskillige Tusinde Sagn, som den mundtlige Overlevering har bevaret dem. Blandt de Folkeminder, disse tre har samlet, findes imidlertid kun faa fra Als, der jo i sin Tid, da Indsamlingen var ivrigst, stod under tysk Herredømme. Imidlertid har vi fra 1857 og følgende Aar en Del alsiske Folkeminder i Pastor Chr. Knudsens haandskrevne Samlinger til Als' Historie, der findes i 36 smaa Bind paa det kgl. Bibliotek i København (Ny kgl. Saml. 4to 2683 og 2684). Knudsen var født i Ketting 1828 som Søn af Kromanden dér og blev, efter at have taget theologisk Embedseksamen, ansat som personel Kapellan hos Biskop Hansen i Egen. Og der blev han boende ogsaa efter 1864 og bistod Hansen, der blev som Præst, til Knudsen selv i 1871 kaldtes til Præst paa Avernakø. Baade paa Als og Avernakø har han benyttet sin Fritid til at afskrive gamle Dokumenter fra Præste- og Sognearkiver og efter Folks Fortælling nedskrevet mangt og meget af, hvad der endnu gik fra Mund til Mund. De Folkeminder, han har optegnet, findes især i 3. Bind af hans Samling, en Del af dem har han i sin Alderdom afskrevet og foræret til Dansk Folkemindesamling paa det kgl. Bibliotek.

I nyeste Tid har Museumsinspektør J. Raben i Sønderborg samlet et betydeligt Antal alsiske Sagn baade fra Folkemunde og Arkiver — de sidste delvis de samme som Chr. Knudsen har benyttet. De har været trykt baade paa Tysk og Dansk, i Heimat-Blätter für Sonderburg, Dybbøl-Posten og Hejmdal og

er desuden udsendt som Særtryk: »Folkesagn fra Als og Sundeved« 1923 og »Fra Als og Sundeved« I—II 1926 og 1928. I andre mere almindelig sønderjydske Sagnsamlinger findes derimod kun faa Folkeminder fra Als.

Foruden Pastor Knudsens og Museumsinsp. Rabens Materiale, og hvad der ellers har været at finde i folkloristiske og topografiske trykte Kilder, har jeg ogsaa benyttet de faa Oplysninger, der har været at hente i Nationalmuseets Beretninger om antikvariske Undersøgelser paa Als i Aarene omkring 1930, i Stednavneudvalgets Samlinger samt i Dansk Folkemindesamling (fork. DFS), hvor Axel Olrik i sin Tid har samlet det sønderjydske Sagnstof til en paatænkt Udgave i Forbindelse med Pastor C. Ludvigsen, hvis Optegnelser ogsaa er deponeret her. De Tal, der er føjet til i Parentes ved hvert Sogn, angiver det Topografinummer, hvorunder Dansk Folkemindesamling rubricerer alt Stof fra vedkommende Sogn.

Kegnæs Sogn (Top. 3251).

I Kegnæs Sogn træffer vi straks paa et af de alleralmindeligste Sagn om Gravhøje her i Danmark. Det er et af de saakaldte Højbrudssagn, dvs. Sagn om hvilken Straf der rammer den, som er saa formastelig at bryde Højens Fred, hvad enten det nu er for at finde Guld i den eller blot for at lægge den Jord, den optager, til sin Mark: »De Gravhøje skulde Fanden flytte«, siger Harlekin i St. Hansaftens Spil, »de staar og gør ikke den mindste Nytte!« Alligevel har man tit kviet sig ved at ødelægge dem, enten af ubevidst Ærbødighed for dem eller direkte af Angst for Følgerne. Lige op til vore Dage har denne Angst gjort sig gældende, og den er Skyld i, at der dog er bevaret saa mange af de gamle Grave, som der er. Den Høj, der her er Tale om, er en lille Langdysse ved Nygaard, den eneste, der er tilbage af en Samling paa 7 Høje, her engang laa. »Denne Dysse maa ikke forstyrres, og Stenene ikke føres bort; thi hvis det sker, skal Gaardens Folk dø«. Saaledes hørte Dr. H. Ussing Sagnet fortælle, da han i 1909 sammen med Dr. Marius Kristensen og et Par andre rejste rundt paa Als for at studere Øens Maal

og Minder. Ogsaa Museumsinsp. Raben har optegnet det, men med den Ændring, at saa skulde Ejerens Gaard brænde. Dette er et Udslag af en meget udbredt sønderjydske Tro paa, at visse Stene og Træer er »Brandstene«, »Brandtræer«, hvilket vil sige, at deres Ødelæggelse vil have til Følge, at den Gaard eller By, hvis Brand er »sat hen i dem«, brænder. Det er i Virkeligheden ganske forbløffende, hvor mange Brandstene og især Brandtræer, der findes hernede; ogsaa i den sydlige Del af Jylland kendes saadanne, men paa de danske Øer har vi kun enkelte Eksempler paa denne specielt sønderjydske Tro. Endnu i 1909 stod den nævnte lille Langdysse altsaa urørt, hvor den for over 1000 Aar siden var blevet rejst, men i 1930 begyndte Ejeren alligevel, trods al Overtro, at sløje den; denne Gang traadte Fredningsnævnet imidlertid til og fik den fredlyst, saa den nu forhaabentlig kan faa Lov at blive staaende.¹⁾

Foruden den er Salomons Grav paa Hjortholms Enge ved Høruphav den eneste bevarede Oldtidsgrav paa Kegnæs. Det er en stensat Gravkiste vistnok fra Stenalderen, lagt lige ned i Engen uden Spor af nogensinde at have været dækket af en skjærmende Jordhøj og saa lavt, at den ved Højvande fyldes med Vand fra den lille Sø, nærvæd hvis Bred den ligger. Navnet Salomons Grav lyder jo ikke meget olddansk, men det beror nok ogsaa paa en Misforstaaelse af »æ sælle (sølle) Mands Grav«. Og dette skal ikke forstaas som nogen Fattigmandsgrav — en saadan vilde der ikke være blevet gjort saa megen Stads af — nej, den der ligger begravet, har ikke været sølle i Betydningen fattig og simpel, men i Betydningen ulykkelig, usalig, idet han — som en Mand i Nærheden endnu i Sommeren 1933 vidste at fortælle — var blevet overfaldet og dræbt der paa Stedet.²⁾

Den ovenfor nævnte Høj ved Nygaard kaldes i Følge Nationalmuseets Optegnelser Kegnæs høj. Det er dog ellers til den Højde, hvor Fyret staar, dette Navn knyttes, og Folk fortæller, med et af den Slags sene Sagn, der mangfoldige Steder er opstaaet for at forklare Stednavne, at den har Navn efter en Sørøver eller Næskonge — to Udtryk, der aabenbart har dæk-

ket hinanden! — Andreas Kaj, der boede her og i mørke Nætter lokkede fremmede Skibe til at strande ved at hejse en Lygte op. Sin Borg havde han lidt Nordøst for lige ved Enden af Drejet, hvor der endnu er Spor af Volde og Grave fra den gamle K a j - b o r g og af Brønden, K a j s k i l d e n, der hørte til.³⁾ Det ældste autentiske Minde, vi har om Borgen, er en Tegning paa et Kort i Danckwerths Neue Landesbeschreibung der Herzogthümer Schleswich u. Holstein 1652, tegnet af Frederik III's dygtige Mathematicus Johs. Meyer. Om Kajs Bedrifter fortælles forskellige Ting, de har dog ingen Interesse i denne Forbindelse, da det jo er Gravhøjene og de Sagn, der specielt er forbundet med dem, der skal behandles.

Da Sagn knyttede til naturlige Bakker altsaa medtages, saa vidt de lige saa ofte fortælles om Gravhøje, maa her anføres, at der paa S a b j e r g skal være begravet en hovedløs Præst, og at Kegnæs Kirke først skulde have været bygget paa D a m - b j e r g i Damkobbøl, men maatte flyttes, fordi det, der blev bygget om Dagen, hver Nat blev revet ned igen, til man endelig bestemte sig for at forsøge der, hvor Kirken nu ligger.⁴⁾ Det sidste er et Sagn, der næsten fortælles om alle Kirkerne paa Als og i det hele taget er meget udbredt i Norden. Hvad der egentlig ligger bagved det, er ikke sikkert, men Sagnet er vist forholdsvis nyt og digtet for at forklare de Rester af gamle Kirkebygninger, man mange Steder har fundet eller troet at finde, eller ogsaa for at begrunde, hvorfor en Kirke er kommet til at ligge et saa ube-
kvent Sted, som den ligger, saa langt fra den By, den hører til: ja, den skulde egentlig ogsaa have ligget midt i den By, men saa var det, at det skete som ovenfor fortalt — —.

Lysabild Sogn (Top. 3252).

I Lysabild Sogn er der efter Nationalmuseets Undersøgelser fundet Spor af o. 65 Grave fra Oldtiden. Men kun to er nogenlunde bevaret, to endda halvt ødelagte L a n g d y s s e r ved M o m m a r k og L y s a b i l d. I den ved Lysabild er der ligesom i den ved Nygaard »Brandstene«, og det er Kryhlmands Gaard, der efter Sagnet skal brænde, hvis den ødelægges. I æl-

dre Tid vovede Byens Ungdom ikke at betræde Kammeret efter Solnedgang, da Niels Puk boede derinde, og en Mand, der gravede i den, blev sindssyg. Muligvis er det den samme Høj som den *Hovburk* (Hovborg), hvorom Aug. Sach fortæller, at der er sat Brand hen.⁵⁾

En stor Del af Højene her i Sognet har ligget i en Række ned gennem den nordlige Del over Sarup, Lysabild og Fjelby Marker. Paa Hans Hansens Mark i Fjelby laa saaledes tre *Degnhøje* (Sach: Degnhyg, udtalt Dienhøj), de to af dem er dog nu overpløjede og den tredie helt sløjfet, skønt man engang i fordums Tid, da man ogsaa var begyndt at pløje hen over dem, stødte paa en Kiste og saa »af Angst for Følgerne«, som der staar i Indberetningen til Nationalmuseet, holdt op — til vor Tid har Angsten dog ikke evnet at værne om Højen. Paa en anden Mark i Fjelby laa en *Lyshøj* (Sach: Lyshyg) — Marken kaldes endnu Lyshøj efter den; her har før været tændt Bavn som paa Bavnebjerg i Hørup, senere Midsommerblus som paa Lyshøj i Viby og Lunden. (Sjy. Maanedsskr. VIII 31).

Mens Lyshøjs Navn altsaa sikkert siger, hvad det siger, saa har vi i Lysabild ogsaa et Eksempel paa, hvordan et Stednavn kan narre: Det er *Bullebrand*, en udpløjet Knold i Sarup, som man fortæller om, at den har Navn, »fordi der skal være brændt en pavelig Bulle«! Det er en ligesaa godtkøbs Forklaring, som naar *Manhøj* i Avnbøl skal have Navn af, at Forbrydere manedes ned der, og Udbyggerstedet *Flishøj* i Ragebøl oprindeligt skal hedde Flyvhøj, fordi det har Navn efter en Høj, som der hver Nytaarsnat fløj en Ugle op af og varslede Lig.⁶⁾

Før vi forlader Lysabild, er det rimeligt at nævne, at *Pøls Rev* efter Sagnet skal være Resterne af en Bro, som en Kæmpe vilde bygge over til sin Fæstemø paa *Ærø*; men da han kom ud i Dybet, druknede han. Herover græd hans Brud Strømme af Taarer, og af dem dannedes Sundet mellem Als og Sundeved. Paa samme Maade fortælles, at *Witzkes Rev* paa Kegnæs er Begyndelsen af en Dæmning over til Høruphav.⁷⁾ Saa-danne Sagn, der er digtet for at forklare Tilstedeværelsen af et

eller andet mærkeligt i Naturen, som her de to Rev, fortælles særlig ofte om Høje og Bakker, der kan være tabt af en Kæmpes Rygsæk eller rystet ud af Taaen paa hans Træsko, men tilfældigvis er der ikke optegnet Sagn af denne Art om nogen Høje eller Bakker paa Als.

T a n d s l e t S o g n. (T o p 3 2 5 3).

De eneste Oldtidsmindesmærker i Tandslet Sogn, der er bevaret, er ogsaa to Stengrave, som der er sat Brand hen i. De ligger begge i Ertebjerg, den ene lige ved en stor Kristtjørn: »Naar Dyssens Sten fjernes, eller naar Kristtjørnen hugges om, brænder Ejerens Gaard«. Lige i Nærheden staar en gammel Hvidtjørn, der bruges som Sømærke, og som der ogsaa er sat Brand hen i.⁸⁾

Om Kirkeblokken Nord for Elholm, en naturlig Bakke og det højeste Punkt i Sognet, fortælles det samme Kirkebygningssagn, som vi traf paa Kegnæs: Der var man i Færd med at bygge Sognets Kirke, men om Natten ødelagde en usynlig Haand det, som var bygget op om Dagen. Da det havde gentaget sig flere Nætter, indsaa man, at det var en højere Magt, som forbød Kirkens Bygning paa dette Sted, og byggede den i Stedet paa den Høj, hvor den nu ligger. Enkelte har ogsaa vidst at fortælle, at det var en vis Henning Linthe paa Elholm, en Person, der for Resten ikke er historisk kendt, der byggede den som Tak for, at han efter lang Tids Sygdom var blevet helbredt. Den, der om Natten rev det ned, der var bygget, skal da have været en hvid Hest, der slæbte Materialet hen til det Sted, hvor Kirken i Stedet byggedes. »Da Kirkeklokkerne ringede for første Gang i den nye Kirke, travede en hvid Hest ind i Borggaarden paa Elholm. Hvad dette skulde betyde, har vel ingen erfaret, men i dette Øjeblik lukkede Henning Linthe sine Øjne for ikke at vaagne mere. Han var den første, som blev begravet i Tandslet Kirke«. Den hvide Hest har da her været Helhesten, der varsler Lig, hvor den viser sig. Sandsynligvis er Tandslet Kirke bygget op over en Hest, som det i fordums Tid skal have

været Skik at bygge Kirker over (levende) Dyr, som saa blev deres Vare, dvs. Varsel.⁹⁾

H ø r u p S o g n (T o p. 3 2 5 4).

I Hørup kunde det heller ikke blive til noget med Kirkebygningen, før man en Nat lagde sig paa Lur og opdagede en hel Masse Nisser, som ved Midnat begyndte at nedbryde Kirkens Mure. For hver Sten, de tog ned, sagde de: »Højere op, højere op!« og deraf forstod Folket, at Kirken skulde bygges højere oppe. Den næste Dag begyndte de saa at bygge Kirken paa Højen, og nu fik de Ro til deres Arbejde. Eller det var en Stemme fra selve Bakken, ved hvis Fod man byggede, der raakte: »Højere op!« I hvert Fald blev dette Raab Skyld i, at Kirken kom til at hedde Højerup, senere Hørup. Pastor Knudsen, der er en af dem, der har optegnet Sagnet, fortæller, at det var paa L u n d e b j e r g, Kirken først skulde være bygget. Lundebjerg er en Bakke paa Vejen mellem Hørup og Majbølle; den maa have Navn af en Lund, her har ligget, og Sagnet om, at her engang har været en Kirke, eller i hvert Fald Begyndelsen til en, kunde tyde paa, at der har været en hellig Lund med en hedensk Helligdom.¹⁰⁾

Pastor Knudsen nævner en Række Navne paa Høje her i Sagnet, og til nogle af dem knytter han Bemærkninger om deres Oprindelse: R a v n h ø j i Mintebjerg skal saaledes have fåaet sit Navn, fordi der fra Arildstid havde staaet nogle gamle Ege, hvor nogle Ravne altid sad og skreg. S k r æ d d e r h ø j ved Majbølgaarden hed tidligere Thabergs-, Toborrigs-, Tobris- eller Taaferoyhøj, men fik sit nye Navn af en Hans Skrædder, som fandtes myrdet her med bundne Hænder og Fødder. Ikke langt fra ligger Skrædderdam, der har Navn af samme Begivenhed. Det raades til ikke at gaa forbi dette Sted i Midnatstimen, da Morderen gaar igen, og det skal være uhyggeligt at se ham.¹¹⁾ Sagn om større historiske Begivenheder er knyttede til de mange Høje v e d M i a n g S ø paa Skellet mod Tandslet og Ketting: en svensk Konge, der paa Erik af Pommerns Tid kom sejlene ad Soen, der dengang gik ud i eet med Havet, faldt

i et stort Søslag der og skal være begravet i en af dem, maaske i Kongehøj eller Kongens Høj ved Tovrup Maj paa Gammelgaards Mark; Pastor Knudsen fortæller dog, at det er en indfødt Kong Nidding, her ligger, som faldt i Strid med en fremmed Konge. Fra Snapshøj nær Majleddet beskød man den svenske Flaade. Af Højene ved Miang nævner Pastor Knudsen endvidere Lodenhøj, Grimshøj, Thorhøj og Agehøj (1778 Aghøj, Gaarden Aghøj hed tidligere Skrueborg) samt Bakkerne Skiverbjerg, Trumbjerg, Højbjerg, Solunen Bjerg, Troldebjerg, Lodenbjerg og Bondebjerg.²²⁾

Der kan ikke være Tvivl om, at Troldebjerg har faaet sit Navn, fordi man har ment, der boede Trolde i. Men naar Knudsen vil sætte Torhøj og Grimshøj i Forbindelse med Guden Tor og Jætten Trym, er han, der dog ellers er ret forsigtig i sine Gisninger, paa gale Veje. Skiver- eller Skiebjerg betyder det skæve Bjerg, og de mange danske Lod(d)enhøje og -bjerge har lige saadan Navn efter deres Udseende, Loddenhed, dvs. det Krat der vokser paa dem.

Videnskaben regner almindeligt med, at Gudenavne, der indgaar som første Led i Stednavne, skal have Ejefaldsform, altsaa for Tors Vedkommende ende paa s. En Torshøj, der altsaa virkeligt nok kunde have Navn efter Guden Tor, ligger der i Lambjerg Indtægt, lige til Venstre, naar man fra Høruphav kommer ind i Skoven, paa Toppen af en Skrænt, der gaar stejlt ned til Havet, saa nær at den yderste Halvdel af Højen er styrtet ned. Ogsaa Menneskene har været med til at ødelægge den og fjernet Stenkammeret i Højens Indre, der endnu under Krigen 1864 benyttedes af de danske Feltvagter som Opbevaringssted for Kød og Flæsk — Højen kaldes derfor ogsaa Flæskhøj; Thorshøj, d. e. Flæskhøj, siger Knudsen.²³⁾ Selve Højens Beliggenhed, stolt knejsende paa Toppen af Strandbrinken med den prægtige Udsigt over mod Kegnæs og »æ Trill« synes ogsaa udmærket egnet til en Helligdom. Trillen — Navnet træffes ogsaa i Oksbøl — er en isoleret Banke paa Landtangen nedenfor Indtægten, vist oprindeligt en Ø; der er fundet en Oldtidsboplads paa den. Tidligere har den heddet

Store Vaarbjerg, et Navn som Knudsen vist med Rette forklarer som »et Sted, hvorfra man holder Udkig eller Vare og saaledes herfra har holdt Øje med enhver Fjende.«¹⁴⁾ Lidt længere oppe i Landet Øst for Augustenborg ligger et B a u n e b j e r g, dvs. et Bjerg eller rettere en Bakke, hvor man i Krigens Tid har tændt Bavn for at advare Folk længere inde i Landet, naar det fra Vaarbjerg var iagttaget, at en Fjende nærmede sig. Saa langt Bavnen lyste, vidste man da Besked, og nye Bavne tændtes og spredte Budskabet videre og videre, virkende som en Slags optisk Telegraf. Endnu i 1907 har Gd. A. G r a u i Bro optegnet en Beretning til Stednavneudvalget om, hvordan man i sin Tid, da Svenskerne drog igennem Landet, tændte Ild i en hel Dynge Halm og Træ, som man havde slæbt op paa Barnhøj i Sebbelev. Det er sikkert historisk, hvorimod det næppe er andet end et Sagn, at det skete for at aflede Svenskernes Opmærksomhed fra Byen, saa de kunde tro, at den allerede brændte. Barnhøj er da uden Tvivl en Fordrejning af Bavnehøj, Barn og Bavn udtales i mange Dialekter ens. Ogsaa i Svenstrup og Egen ligger en Bavnehøj, den sidste ogsaa skrevet Barnehøj, det er en forsvunden Gravhøj, ved Nordborg et Bavnebjerg. Varbjerge og -høje findes i Egen og Oksbøl Sogne, ved Hart Sø og Pøl.

Højfolk har der i Hørup boet i M a d h ø j og i K r a g e h ø j, nu begge forsvundne. I den ene hørte man ofte Nis buldre, ved den anden, »fandt engang en Dreng, som vogtede Køerne, en Brødstage, som bruges til at skubbe Brødet ind i Ovnene med. Da han næste Dag kom hen til det samme Sted, laa der et friskbagt Brød. Han spiste af Brødet, og det smagte godt. Drengen vilde give en anden Vogterdreng ved Navn Niels, som kom til Stede, noget af Brødet, men denne forsmåede det. Følgen deraf blev, at Niels til Straf blev behæftet med en langvarig Sygdom.«¹⁵⁾ Dette Sagn er typisk dansk, optegnet herhjemme Måske af Gange, udenfor Danmark kun undtagelsesvis, i Nordtyskland og det sydlige Sverige. Naar man ser paa disse andre Optegnelser, mangler der aabenbart noget i den alsiske, nemlig at det var til Tak for, at han reparerede den Brødstage, han fandt,

og som var itu, at Drengen fik det friskbagte Brød stukket ud. Saaledes fortælles Sagnet ogsaa i Sundeved, mens det i Optegnelser fra Hagenbjerg og Egen er som Tak, fordi Højfolkene havde laant en Skydsel og en Rage til deres Bagning. I Høruphav kom de undertiden ind i Chr. Jørgensens Lade og stjal af Halmen, og ogsaa ind i Stuen, hvor Børnene laa og sov. Der er dog ikke andre end en gammel Kone, der her har set dem, hun beskrev dem nøje som smaa Mænd med spidse Huer og lange Skæg!¹⁶⁾

Ulkebøl Sogn (Top. 3255).

Skønt her kendes o. 150 Gravhøje, er det kun ganske faa, der er bevarede, det er nogle, der ligger i Skov og derved ikke været saa udsatte for Ødelæggelse. En af dem er Bukeshøj paa Abildgaards Mark ved Krumom, paa tyske Generalstabskort har den faaet det flotte Navn *Grazienhügel*.

Om en af de Høje, der ligger til Venstre for Vejen fra Sønderborg, fortælles, at en Mand en Aften saa den hævet paa nogle Støtter rundt om i Kanterne og en hel Del Nisser sidde derinde og holde Drikkegilde. De raabte til ham, »at eftersom han var den eneste her fra Sagnet, der havde set dem holde Gilde, saa maatte han drikke et Bæger med dem, og saa rakte de ham et Guldbæger fyldt med Puns. Manden var imidlertid bange for, at de havde ondt i Sinde med ham, og smed det bagover sig ud over Hesten i Stedet for at drikke det. Men Guldbægeret vilde han have med sig, han kunde jo ikke modstaa Fristelsen, og skyndte sig saa at give Hesten af Sporerne. Men Nisserne var jo raske Folk, og et Par af dem faar fat paa Halen af Hesten, og ihvor stærkt han lod den løbe, kunde han ikke ride fra dem. Saa red han straks tværs over Agrene, hvor der var mange Grøfter, og der faldt Nisserne i, saa han kom fra dem. Nu var det Bægeret. Han vidste nok, at hvis han beholdt det, saa vilde han faa Fortræd af Nisserne, der nok vilde komme igen. Derfor skyndte han sig op til Ulkebøl Kirke og fik Bægeret sat derind, for han vidste nok, at der havde de ingen Magt over det. Det er det Bæger, vi har brugt

til Alterbøger nu i mange Aar, men nu for et Par Aar siden er der kommet et nyt, da det gamle var saa forslidt. Saadan er der fortalt mig af Hjuler Peder Hansen Møller i Vollerup«, fortæller Peter Kaad i Vollerup 1910.¹⁷⁾

Det, der redder Rytteren, er altsaa hans Idé at ride ind paa tværs over Markerne, andre Steder er det Kirkens Hellighed, idet han flygter ind paa dens Grund og saa til Tak skænker den Bægeret. Paa den Maade findes Sagnet fortalt om en Mængde danske Kirker, især i Sønderjylland og paa Øerne. I det hele taget er det et velkendt Sagn i den germanske Verden. I Klinting Høj skal Nis Puk have boet, fortæller en Høj-skoleelev 1925 til Lærer A. Uhrskov.

Ketting Sogn (Top. 3257).

De fleste Høje i Sagnet har ligget samlede i to Grupper, ved Skakkenborg og Ketting By. Igehøj (Egehøj) Syd for Ketting samt Uglehøj og Skakshøj til Venstre og Højre for Vejen til Skakkenborg var endnu paa Knudsens Tid bevarede. I alle Højene ved Skakkenborg skal der have boet Nisser, men de er flygtet, efterhaanden som Højene blev sløjfede.¹⁸⁾ Da en Pige engang tidligt om Morgenen sad paa en af Præstens Marker mellem Ketting og Skakkenborg og malkede Køerne, hørte hun lige med eet en dejlig Musik i Højen ved Siden af sig. Kort efter kom et underligt Fruentimmer ud til hende for at indbyde hende til at overvære deres Lystighed, hvilket hun af Frygt afslog, hvorpaa dette igen forsvandt; og dermed ophørte Musikken. Saaledes fortæller Knudsen (III 102 og 83) og tilføjer, at en anden Høj, Store Deirehøj, i den vestlige Ende af Ketting — den blev udgravet, da Bispegaarden byggedes i det 18. Aarh. — ofte er blevet set hvilende paa fire gloende Søjler, og neden under plejede da at herske megen Støj og Allarm, det var det Unnevæstøj, som da heldigvis til sidst her som andre Steder blev fordrevet ved en almindelig Klokkeringning, som de ikke kan taale at høre. De forlod da deres gamle Høje, som nu staar tomme, og udvandrede til Norge og Bornholm.

Højen, der staar paa gloende Pæle, er en velkendt dansk Sagnforestilling, den beror formentlig paa visse Lysvirkninger i Naturen, opfattede af en ensom Vandrers ængstelige Øjne i den mørke Nat. Udenfor Danmark kendes den næsten ikke. Men her er det til Gengæld en af de alleralmindeligste, bl. a. fortælles i Sagnet om det røvede Bæger saa godt som altid, at Højen stod hævet paa gloende Søjler, mens de smaa derinde sad og holdt Gilde, gerne Julegilde, da Rytteren kom forbi. I Ketting fortælles dette Sagn af Knudsen om en nu næsten udsløttet Høj nær Blæsborg Mølle (mellem den og Mads Davidsen Bol, det er Knudsen, der fortæller): Da Karlen omtrent var midt ud for Højen, kom en af Dværgene, der morede sig med Dans og Lystighed derinde, løbende hen til ham, standsede Hesten og bød ham drikke af et Sølvbæger, som han bragte med sig. Karlen tog imod Bægeret, men da han ikke troede disse Folk for vel, drak han ikke deraf, men slængte det hele Indhold bagud over Hesten, og hvor et Par Draaber faldt paa denne, gik Haarene straks bort. Han galopperede nu af Sted, alt hvad han kunde, med det tomme Bæger, bestandig forfulgt af de underjordiske, indtil han kom til Ketting Kirkegaard. Der frelste han sig ind for dem, hvorfor de maatte lade ham og Bægeret i Fred, da de ikke havde Magt at komme ind paa den viede Jord. Bægeret skænkede han til Kirken, hvor det endnu bestandig bruges som Kalk.¹⁹⁾

Paa en Gaard i Sebbelev var en Pige en Søndag Morgen ved at gøre rent i Stuen, da pludselig en lille Nisse stod foran hende og spurgte, om hun vilde se en Brud. Det vilde hun nok, og Nissen sprang hen og aabnede Døren. Der kom en lille Karet, trukket af fire hvide Mus, kørende ind i Stuen. I Vognen sad en pyntet Nissebrud. Da Vognen kørte forbi Pigen, fløj et Stykke af Brudens Slør bort, og det blev hængende paa Pigens Forklæde. Vognen kørte et Par Gange rundt i Stuen og forsvandt sammen med Nis ad samme Dør, hvor den var kørt ind. Pigen vilde nu tage Fligen af Forklædet og opdagede da, at den var af det reneste Guld. Inden Aaret var omme, blev en Brud pyntet i samme Stue. Saaledes fortæller Sagnet, noget uklart.²⁰⁾

Sagn om Mennesker, der ved en eller anden Begunstigelse faar et Bryllup blandt de underjordiske eller Højfolkene — som der vel her menes med Nisser — at se, er ikke ualmindelige, men der siges i Reglen ikke noget om, at et Menneske derfor selv kommer til at holde Bryllup, saadan som Tilfældet er her, hvor Guldet formodentlig sætter Pigen i Stand til omgaaende at gifte sig. Hun er endda kommet til det helt uden nogen Fortjeneste; ellers skal man dog gerne have givet de smaa en Haandsrækning paa en eller anden Maade, som ved at laane dem en Saks til at klippe Bryllupsstadsen med eller ved at reparere deres Brødstage, men der ser ud til at være glemt et eller andet i Optegnelsen. Det er imidlertid den eneste alsiske, vi har, saa vi maa nøje os med den. Den er optegnet af Museumsinsp. Raben.

Ogsaa et andet kendt Sagn er paa Als alene optegnet i Ketting af Raben, om en af de store, nu forsvundne Gravhøje ved Skakkenborg; den laa lige ved Vejen omgivet af en stor Stenring og med Stenkammeret dækket af en stor flad Sten med en Jernring i. En Kone, der kom forbi, saa pludselig Stenen blive skubbet til Side og en lille Mand med langt hvidt Skæg og en rød Hue paa Hovedet og med guldbeslaaede Træske træde ud af Højen. Dette ejendommelige Væsen — det var Nis Puk — løb Konen imøde og bad hende om at komme med ind i Højen for at hjælpe sin syge Kone. Hun gik ogsaa med, og der laa den syge Madam Puk, som lige havde bragt en lille Puk til Verden. Konen hjalp, saa godt hun kunde, gjorde Hulen ren, lavede Mad og svøbte den lille. Da hun var færdig, gav Nis Puk hende en Kurv fyldt med Hyben, som hun fik med hjem. Hun vovede dog ikke at bruge dem til Mad, og da hun var kommen saa langt frem, at Nis Puk ikke kunde se hende, kastede hun Bærrene i Grøften. Men da hun kom hjem, saa hun et ejendommeligt Skær i Kurven: det var nogle faa Bær, der var blevne tilbage og viste sig at være forvandlede til de prægtigste Ædelstene. Naturligvis løb hun straks tilbage for at lede efter dem, hun havde kastet, men lige saa naturligt var de nu ikke mere til at finde, ej heller lod Nis Puk sig mere kalde til Syne.

I Stedet for Hyben kan Højfolkenes Penge ogsaa have Form af Kulstumper, visne Blade eller Høvlspaaner, som da en vis Maren Kogekone engang havde sat sig til Hvile paa en Høj imellem Skelle og Gammelgab, hun var paa Vej til et Bryllup med en Kurv fuld af Kager og var saa faldet i Søvn; da hun vaagnede, havde Nis Puk, der boede i Højen, taget allé hendes Kager og i Stedet fyldt Kurven med visne Blade og Høvlspaaner; Maren gik grædende hjem, men hendes Sorg forvandlede sig til Glæde, da hun med et opdagede, at det var bare Sølv og Guld, hun havde faaet i Kurven. Det var ogsaa med Høvlspaaner, to Piger, der et Sted paa Als var bedt til Barnedaab hos nogle Nisser, blev belønnet som Gengæld for den Ære, de havde vist dem, fortæller Marie Johansen, Bøffelkobbelt, til Tang Kristensen.²¹⁾

Af alle de mange Høje, der har ligget ved Skakkenborg, er nu kun een bevaret, den fredlyste Knoldhøj, hvor den gamle Nissekonge Knold har sin Bolig, hvor ogsaa Nis Puk er set, og hvor Kirken ifølge Knudsen først skulde være bygget, paa en af Præstens Marker, der kaldes Knold: men herved foruroligedes Troldene i de mange nærliggende Høje, og hvad man derfor begyndte paa om Dagen, blev igen forstyrret om Natten, og alting henbaaret til en anden Bakke. Et andet Sted siger Knudsen imidlertid, at det var paa Galgehøj mellem Ketting og Skakkenborg, Kirken først skulde være bygget. Det er vel det samme som det »Galliebjerg eller Store Kierkehøj«, som nævnes i Sognebeskrivelser fra 1666 og 1730, i Jordebogen 1680 K i r k e h ø j. ²²⁾ For Resten fortælles samme Sagn her i Sognet ikke alene om Kirken, men ogsaa om Sønderborg Slot, der først skulde have været bygget ved Stavnsbølle Fjord, men hver Nat blev forstyrret, til man bestemte sig til at flytte det derhen, hvor det nu ligger. Allerede Danckwerth nævner i 1652 dette Sagn, og den yngre danske Topograf P. H. Resen mener, paa Grundlag af Danckwerths Angivelse, at den saakaldte Svenskeskansen ved Bromølle maa være Resterne af denne første Begyndelse. Svenskeskansen er dog et gammelt Befæstnings-

værk, Navnet har det sikkert først faaet, efter at det har været brugt som Skanse i Svenskekrigenes Tid, i det 17. Aarh. Selve Anlægget er langt ældre, omend fra historisk Tid — Resen kender jo ogsaa godt nok Skansen, blot ikke noget Navn Svenskeskanse, i hvilket Fald han sikkert havde anført det og ikke betragtet Skansen som Rest af det paabegyndte Slot. Præsten Johs. Monrad anfører i sine Dagbogsoptegnelser fra 1653—82 Marknavnet Burrcagger ved Bro, og en lokalkendt Mand som Grau i Bro kalder den i en Indberetning til Stednavneudvalget simpelthen for »Volden«, og det er sandsynligvis den ægte, gamle Betegnelse. Svenskeskanse er ogsaa et Navn, der er blevet paahæftet flere gamle Volde, som f. Eks. Smølvold ved Broager, der er en gammel Bygdeborg, og vistnok opkastet til Værn mod Venderne; ogsaa ved Eideren og ved Raisdorf mellem Kiel og Preetz ligger der »Svenskeskanser«. ²³⁾

Der er en Slags ellers meget almindelige Sagn, som vi endnu slet ikke har truffet paa Als. Det er Sagn om, hvordan man har gravet efter Skatte i de gamle Høje, med mere eller mindre Held. Det fortælles her om **S t o r e** og **L i l l e K l o k k e h ø j** Vest for Ketting Kirke. Højene skal ifølge Knudsen have Navn af, at en af Kirkeklokkerne engang fløj ud af Taarnet og lige derned, i Virkeligheden er det nok snarere af, enten at en Klokke engang er bleven støbt her, eller af Plantenavnet Klokke. Engang havde to Karle fra Byen faaet i Sinde at grave Klokken op af Jorden igen, et Arbejde, som skulde gøres stiltiende. Men da de var i fuld Gang med det, kom en Karet kørende forbi ad Herrevejen, og paa Vognen myldrede det af Rotter og Mus. Den ene Mand kunde da ikke holde sig længere, men raabte til den anden: »Nej, se, se!« Da sank Klokken straks dybere ned i Jorden. Det hele var altsaa et Blændværk, ene og alene skabt med det Formaal at faa Skattegraverne til at tale og dermed bryde Betingelsen for, at deres Arbejde skulde lykkes. Om **K i s t e h ø j** ved Sebbelev, eller efter andre om **K i s t e s a g e r**, fortælles ogsaa, at man, engang man gravede der, fandt en Kiste — med Skatte haabede man — men den sank som ved

Klokkehøj i Jorden igen, da en af Mændene kom til at sige noget.²⁴⁾

Foruden Galgehøjen mellem Ketting og Skakkenborg ligger der ogsaa en *Galgebakke* ved Rumohrsgaard i Marken N. Galgekobbet. Det er slet ikke saa længe siden, den er blevet benyttet til Henrettelser. Om den sidste, der henrettedes, fortælles, at han kom til at fornærme Hertuginde af Augustenborg ved ikke at tage Hatten af for hende, da han mødte hende paa Vej til Galgen. I sin Harm forlangte hun da, at man skulde hugge flere Søm ind i hans Hoved! Næsten i alle danske Sogne har der ligget en Galgebakke og knejset, højt skulde de arme Syndere til Vejrs, der havde forbrudt sig mod Landets Ret, vidt omkring skulde Synet af deres afsjælede Legemer ses som afskrækkende Eksempler. Ogsaa naar det var Hekse, der skulde brændes, skulde det helst ske paa en Høj eller Bakke, hvor Blusset rigtig kunde syne. I Ketting blev saaledes to Søstre Engel og Lop i det 17. Aarh. brændte paa *Askhøj* (1680 *Aschhøi*) for Hekseri, endnu i lang Tid derefter kaldtes Markerne deromkring »de brændte Agre«. Ved samme Høj var det, Pastor Stephen Thomsen engang mødte Fanden i en sort Puddelhunds Skikkelse og tvang ham til at gaa som fjerde Hjul under sin Vogn helt hjem til Ketting.²⁵⁾

I *Galgebakken* skal der for Resten være begravet en Høvding, der engang faldt i et Søslag i Ketting Fjord. De altsige Sagn viser, hvad der sikkert er ganske historisk, at Øen i sin Tid maa have lidt meget under Indfald af fremmede Vikinger, der er kommet hid ad Søvejen til den rige og saa temmeligt ubeskyttede Ø. Snart var det Svenskerne, som det fortælles i Tandslet, snart endnu mere nærboende Frænder som Fynboerne: i *Sivertshøj* (1796 *Siwartshoy*), i Munkeskobbet lige ved Landevejen mellem Gammelgaard og Vertemine, skal der saaledes ligge en fynsk Vikingehøvding Sivert begravet; han havde hjem søgt hele Landet fra Kettingskov til Munkgaarde, en fordums Herregaard, hvis Ejer var hans gamle Fjende, som han havde svoret en blodig Hævn. Men Junkerne paa Gammelgaard

og Munkgaarde var Venner, og med forenede Kræfter slog de Sivert og hans Folk tilbage. Sivert, som lige vilde styrte sig paa sin Dødsfjende, Junker Hartvig til Munkgaarde, blev slaaet til Jorden af en af Gammelgaards Karle. Om Natten kom Vikingerne tilbage for at søge efter Siverts Lig. Der, hvor de fandt det, gravede de det ned og opkastede den Jordhøj over det, som siden kaldtes Sivertshøj; saa trak de sig tilbage uden at forsøge noget nyt Angreb. Bag den romantiske Udpyntning og de opdigtede Navne skimtes gamle Dages Fejde. Ogsaa i Kongens Høj paa Tovrup Maj ved Gammelgaard skal der ligge en Konge begravet, ved Navn Niding. I en egebevokset Høj paa Vertemines Eng (det skal vist være Gammelgaards) Øst for Mjang Sø endog 6 Konger.²⁶⁾

Asserballe Sogn (Top. 3258).

Ogsaa her findes Minder om røveriske Indfald paa Als. Ved Lyboslang, Lyboernes gamle Landingssted, ligger en Rytterhøj, hvor der skal have staaet et Vagthus, der benyttedes — af Ryttere! — til at holde Udkig mod Stranden, om Fjender nærmede sig.

Det er ellers ikke meget, der fortælles om Højene i Asserballe Sogn. I en meget smuk og velbevaret Stendysse paa Vertemines Mark er der sat Brand: hvis den eller den Hyld, der vokser paa Østsiden, fjernes, skal Vertemine brænde. Indtil 1888 laa der to Dysser paa samme Høj. Det Aar blev imidlertid den nordlige, som der ogsaa var sat Brand hen i, taget bort. Faa Dage efter slog Lynet ned paa Vertemine, og den store Kostald brændte. Hvis Stendyssen havde faaet Lov at blive staaende, var dette vel ikke sket — siger man.

Om den store Langdysse ved Blomeskobbel fortælles ogsaa, at en Ejer kom af Dage — ved Løbskkørsel — fordi han ødelagde det ene Kammer. Der er ellers gravet efter Skatte, men en Mængde Mus, der myldrede frem, fik de gravende til at le og ødelagde saaledes Gravningen.²⁷⁾

Om flere Høje fortælles dog forskelligt Spøgeri: I Arnekulgaard har man saaledes været meget plaget af »over-

naturlige Væsener« fra en nærliggende Kæmpehøj, der spøjte i Lader og Stalde. Gaardhunden for ofte op ved Midnatstid, og selv om det var blikstille, kunde der da komme som en susende Storm gennem Gaardsrummet, saa Porte og Døre klappede. Bagefter begyndte det saa at rumstere i alle Udhuse, Kørne brølede, og Hestene sparkede mod Bisningen; men det hele varede kun kort Tid. Tit og ofte fandt man saa bagefter to Køer bundne sammen i een Klove. Det fortælles ogsaa, at der hver Nat paa Slaget 12 kommer en og rusker i Stuedøren. Disse Beretninger minder om Sagnene om den vilde Jæger, der ved Nattetid farer gennem visse Gaarde paa sin evige, natlige Jagt; saadan rider paa Als Hertug Hans gennem Gammelgaard, og Junker Karø eller Kof over Tomten af sin Junkergaard paa Slotsbjerg ved Kettingskov; i Sundeved Fru Magdalene Blome over Markerne ved Braadborg; andre Steder Kong Abel eller Volmer eller Gud Odin selv. Men det kan ogsaa være Bjergfolkene, der paa deres Vej fra Høj til Høj maa gennem en Gaard og derved volder Spøgeriet.²⁸⁾

Notmark Sogn (Top. 3259).

I Nørreskoven, der strækker sig ned langs Kysten gennem det meste af Notmark Sogn, ligger der endnu hist og her bevarede Oldtidsgrave baade fra Sten- og Bronzealder. Det er Skoven, der har frelst dem fra at blive tilintetgjort af Bondens flittige Plov, men den upaaagtede Beliggenhed har ogsaa gjort, at Højene ikke er kommet til at spille nogen Rolle i Beboernes Fantasi der paa Egnen, saa der næsten ingen Sagn fortælles om dem. I de mange s m a a H ø j e v e d H e l v e d siger man dog, at der skal være begravet en Del døde fra et Søslag, her stod paa Erik af Pommerns Tid udfør Dørstoff.²⁹⁾ Men at der skal have boet Bjergfolk i nogen af Højene, vides her ikke noget om, skønt Navnet T r o l d h ø j, som en af dem hedder, tyder paa, at man dog engang har troet paa noget i den Retning. Engang saa Fru Cecilie Magdalene Hansen i Notmarkskov og hendes Sønner da ogsaa noget, der kunde tyde paa, at der endnu findes Bjergfolk paa Egnen: det var en smukt udskaaren, fladlaaget Kiste, der

kom drejende hen over Vejen og videre ud over nogle Pløjeagre; da imidlertid hendes Søn vilde løbe efter den, formanede hans Brødre ham til at lade være, »for han kunde let blive syg af at have med saadan noget at gøre, men han rendte lige godt en Tid efter den. De havde jo Tro til, at det var Bjergfolk, der var ved at flytte med noget af deres Tøj. For der har i sin Tid været Bjergfolk der omkring, men de kunde ikke taale at høre Kirkeklokke-Klang«. Her er dog ikke Tale om nogen bestemt Høj, Bjergfolkene skulde bo i; lige saa lidt som i en Fortælling om, at Alterbægeret i Notmark Kirke skulde være kommet fra dem: det var nogle Nisser, der engang da Hertugen af Sønderborg kom ridende forbi den lille Granskov mellem Notmark og Fynshav, kom ud og bød ham en Drik af et Sølvbæger. Han vilde imidlertid ikke drikke, men kastede Indholdet bort. Nogle Draaber faldt paa Hesten, og det viste sig senere, at Hestens Haar var sveden paa disse Steder. Hertugen galopperede bort med Sølvbægeret, og da han kom forbi Notmark Kirke, kastede han det over paa Kirkegaarden, hvor Nisserne ikke kunde hente det igen, da de ikke kan træde paa hellig Jord.³⁰⁾

Det mærkeligste Oldtidsminde her i Sognet er uden Tvivl den fredlyste Dysse **T r o d s t e n** ved Katrød. Der fortælles, at det er en gammel Offersten, og Skoven, den ligger ved, har saa været Offerlund. Men det er nu noget, der fortælles om mange lignende Dysser, at de har været Offerstene, gamle hedenske Altare, og det er nok egentlig ikke saa meget Folketro som Resultatet af Spekulationer over, hvad de mærkelige Dysser kan have været brugt til, før man ret var klar over, at de i Virkeligheden ligesom Kæmpehøjene er gamle Gravsteder. Det er dog sandsynligt, at Trodstenens Dæksten, før den blev anvendt i Dyssen, virkelig har været Offersten; der findes nemlig paa den en Mængde smaa skaalformede Fordybninger af den Slags, som i Sverige kaldes for »älkvvarnar« og helt op til vor Tid har været brugt af Almuen til at lægge Skillinger og Knappenaale i eller til at smøre med Fedt som Offer til Ellefolket. I Lysabild Kirke er der indmuret en saadan Sten i Grundsoklen. Det er ogsaa værd at mærke sig Dyssens Beliggenhed nær ved Helved, dvs.

den hellige Skov (1643 skrevet Helwitt). Man har derfor ogsaa forsøgt at sætte Navnet paa Dyssen i Forbindelse med gammel hedensk Gudsdyrkelse, kaldt den Trosten eller Torssten og fortalt, at Kirken skulde være bygget der; Knudsen siger: den »Traasten, som man har gjort til »de tre Stene«; Trandsten i I. v. Schröders Topographi des Herzogthums Sleswig og i I. N. Schmidts Slesvigs Land og Folk (1852) skyldes vist fra først af en Trykfejl.³¹⁾

Egen Sogn (Top. 3261).

Ligesom i Notmark er over Halvdelen af alle de Oldtidsgrave, her overhovedet kendes — det er o. 50 —, bevaret, fordi de ligger inde i Skoven. Deriblandt er Høns høj i en Æblehave ved Elstrup (sml. Høsehøjen i Mintebjerg) og en Rest af Firhøjene, ogsaa i Elstrup, paa en Mark som har faaet Navn efter dem; oprindeligt har der været hele fire Høje her, hvorfor man ogsaa har villet aflede Navnet Firhøje af Talordet fire; det er dog mærkeligt, at Knudsen kalder dem, der endnu i 1857 er bevaret, for Firhøj eller Fyreshøj, og muligvis er det sidste det rigtige, og Firhøj kun en Folkeetymologi, fordi der netop var fire Høje paa den Mark; der har for øvrigt været brændt Blus St. Hans Aften paa Fir- eller Firdshøj.³²⁾

Mellem Elstrup og Hundslev ligger en Kæmpehøj, og Folk paastaar, at der endnu holder Nisser til i Højen. Nis viser sig dog kun een Gang for hver Ejer af Gaarden, som Højen hører til. Det er ikke ret mange Aar siden, den nuværende Ejer en Nat sad og passede en So, der havde faaet Grise. Han hørte da, at Stalddøren blev lukket i, og saa en lille Mandsling med en rød Hue paa Hovedet, der stod og betragtede ham. Det var redé dog ikke længe, før Nis gik ud af Stalden igen, efter at han havde set, at alt var i Orden i Gaarden. Her synes dog ikke saa meget at være Tale om en Bjergmand som om den lille Nisse, der ellers plejer at holde til i Stalden og tage sig af Bedriften i Gaarden. En typisk Højbeboer er derimod den Nis Puk, der boede i Pukhøj paa Wrangs Mark ved Skovvejen, skønt han ogsaa optræder med den røde Hue, der ellers er Hus-

nissens særlige Kendetegn: Han gjorde ikke Folk Fortræd, naar de kom forbi Højen, eller naar de traf ham i Skoven. Men Nis Puk havde den slemme Vane, at han undertiden stjal Høns og Æg paa Gaardene derude paa Stolbroeløkke.³³⁾ Der findes en Mængde Sagn om, hvordan Bjergfolkene stjæler Levnedsmidler omkring hos Folk, de har i Tidens Løb faaet Skyld for meget i den Retning, selv smaa Børn skal de have stjaalet, bjergtaget, eller forbyttet med nogle af deres egne stygge Unger. Fra Als er det dog forbavsende faa Eksempler, vi har paa denne Tro.

I Egen kendes et lignende Sagn som det i Hørup om Højfolkenes reparerede Brødstage, blot er der her i Stedet Tale om at laane en: Der var engang en Mand, der gik og arbejdede ude i Marken ved Kræn Skrædders Bjerge. Saa kom der en Mand til ham fra Bjerget af, det er ude i Sjellerup efter Nørreskoven til, og sagde til ham, om han vilde laane ham hans Skydsel og Rage, at han kunde faa sine Brød i Ovn. Bonden gik hjem efter det. Lav han saa havde været hjemme til Middagsspisning og kom i Marken igen, saa laa Skydsel og Rage oppe ved Bjerget, og der laa en Skræbekage ved Siden af Sagerne. Manden havde sin lille Dreng med. Han vilde ikke spise Kagen, men Manden spiste, og det smagte ham godt. Drengen blev syg, men Manden fejlede ikke noget.³⁴⁾

Med Egen Sogn er vi fra Als Sønderherred kommet ind i Nørreherred. Grænsen mellem de to Herreder dannes af Tingstedbæk, der ligesom Tingstedvej maa have Navn af, at der er blevet holdt Ting i Nærheden — Egen Herredsting eller maa-ske et fælles Ting for begge Herreder. Lidt Nordøst for Bækken ligger ogsaa en Tinghøj ikke langt fra Brændhøj og Tyvkær, alle tre Navne der minder om ældre Tidens Retspleje. Paa Tinghøj stod der endnu i 1766 en Stendysse. Knudsen, der kender baade Thinghøj og Brændhøj, mener dog, at Egen Herredsting holdtes om ikke just ved dem saa dog i hvert Fald under aaben Himmel, nemlig paa den aabne Plads ved Kirken, og at det først flyttedes ind i Kroen, »da Herredsfogdens Frue ikke kunde finde sig i de gamle Skikke, naar man f. Eks. sluttede et Skøde, at Herredsfogden da plejede at faa en Græstørv

over Hovedet«. Raben mener, at man paa Brændhøj har brændt Folk, det har dog maaske kun været Blus ligesom paa Brandbjerg i Ulkebøl. Sit Rettersted har Sognet i hvert Fald nok haft paa Galgebjerg eller Galgehøj — det var fra først af en Gravhøj paa Toppen af en naturlig Banke, men Højen selv er nu pløjet ud — paa Kjellerup-Guderup Mark nær ved Kirken, en Mark dør kaldes endnu Galleagre. Forskellige Henrettelser for Kirkeran og for Mord, fra Aarene 1634, 1764, 1765, 1767 og 1791, er antegnet i Kirkebogen for de paagældende Aar.³⁵⁾

En ret udførlig Opregning af de Gravhøje, der kendes i Egen Sogn, findes i tredje Del af Knudsens Als-Samling. Saa vidt muligt har han ogsaa noteret sig Navnet paa hver enkelt Høj samt dens nærmere Skæbne. Saaledes nævner han en Troldhøj baade i Østerskov og i Skovkobbøl ved Østerholm (Sach: Troldhyg), en overpløjet Kisthøj (Sach: Kisthyg) og Kallehøj ved Stolbro, hvor Raben for Resten har hørt, at den sidste Ulv paa Als skal være blevet dræbt. En Meddeler til Stednavneudvalget mener dog, det skulde være paa Ulbjerg ved Nordborg. Om Voldstedet Gammel Østerholm fortælles forskellige Sagn om Skatte: En Kone paa Chr. Esbensen's Sted drømte engang som Pige, at hun ovre paa Holmen saa en stor Sten, som Skatten laa skjult under. Hun havde aldrig været der før og gik saa derhen; hun fandt ogsaa Stenen, men turde alligevel ikke give sig til at lede paa det fremmede Sted. Da Slottet i 1735 nedbrødes, fortæller man, at en Del af Kobberpladerne rullede ned i den brede Grav. Ved Gravning kan man mærke Grunden, der formentlig er Kælderen, i hvilken der efter Sagnet skal ligge en Guldkæde skjult af den Længde, at den kan række omkring hele Als. Om Voldstedet fortælles ogsaa ligesom om flere Kirker paa Als og andetsteds, at Østerholm først skulde have været bygget der, men »det blev altid om Natten forstyrret«. ³⁶⁾

Svenstrup Sogn (Top. 3262).

I Svenstrup Sogn kendes kun henimod en Snes Grave fra Oldtiden. De af dem, der er bevaret, ligger som sædvanlig

mest i Skov, i Stevning Skov saaledes en Gruppe paa 8 Smaahøje foruden to større. I den ene af dem, ved Vejen fra Fiskerhytten ved Sandvig op til Stevning, fortæller Sagnet, at der ligger en Sypige ved Navn Katrine begravet. Hun elskede en fornem Junker Ravn i Stevning, men blev ved Fru Karen Holcks paa Rønhave Træskhed falskeligt beskyldt for Tyveri og druknede sig i Fortvivlelse derover i den Dam, der siden kaldtes for Trindøffel; det skal være afledt af hendes Navn Katrine, ligesom Ravnsdam af Junkerens. En lignende romantisk Historie fortælles om en Gravhøj paa Engen ved Sandvig. Her skal det være en ung Junker fra Melvedgaard, der er begravet; han havde ogsaa forelsket sig under sin Stand og blev saa sendt paa Vikingetogt til Fyn for at glemme hende, men vendte kun hjem for at dø af sine Saar, hvorpaa Pigen græd sig ihjel paa hans Grav. Efter Junkeren, der hed Sander, kaldtes Bugten siden Sandvig — et af Folkefantasiens yndede Forsøg paa at lægge en historisk Begivenhed til Grund for et Stednavn, i Stedet for noget saa ligefremt som det Sand, Vigen bestaar af!³⁷⁾

I Dødmandsgrav skal der ligge en Møller, der blev myrdet og udplyndret.

Af naturlige Bakker i Sagnet nævner et stedligt Vers »Bøgebjerres An og Bavnhøjs Ban«, hvilket hentyder til, at man har haft Blus (Arne) tændt paa Bøgebjerg og hørt et Barn græde ved Bavnhøj. Det om Barnet fortælles Landet over om en Mængde Bavne-, Barnehøje, idet man tror, første Led er Ordet Barn og sætter det i Forbindelse med almindeligt udbredte Sagn om dræbte eller udsatte Børn, hvis Graad bliver ved at lyde i natlige Timer. Første Led kan dog ogsaa være Bane = ufrugtbar Forhøjning i Marken, Sach skriver ogsaa Bannyg (og Bøgehøg). Paa Toppen af Egebjerg skal der være nedmanet en Trolld i Pugpyt. Paa Kirkebjerg skulde Svenstrup Kirke egentlig være bygget —.³⁸⁾

Hagenbjerg Sogn (Top. 3263).

I Hagenbjerg Sogn er der optegnet et Sagn, som vi endnu ikke har truffet paa Als, men som ellers er godt kendt i hele

det nordlige Europa, og i Oldtidens Grækenland optegnet af Plutark. Det meddeles 1840 som Bidrag til den »Morskabslæsning for den danske Almue«, som H. K. Rask, en yngre Halvbroder til vor berømte Sprogforsker, i nogle Aar udgav, her fortalt om Stakkelhøj, et Højdepunkt ved Hovedlandevejen i Hagenbjerg: Det var i fordums Tid bekendt, at der paa dette Sted, ligesom paa mange andre Steder, opholdt sig de i denne Egn saakaldte »Unnevæstøj« (Underverdenstøj), vistnok af Ellefolkens nærmeste Slægt, dvs. et Slags smaa Væsner, som boede i Bjergene. Disse underjordiske var vel i hin spøgefulde Tid ikke af den slemme Slags, da de ikke tilføjede Menneskene saa stor og voldsom Skade; men det ubehagelige, som de især foraarsagede, bestod fornemmelig i smaa Tyverier, blandt andet f. Eks. at de var usynlige tilstede ved Bryllupper og borttog Suppen af Fadene, uden at Bryllupsgæsterne vidste, hvor den blev af. Nu hændte det sig engang, saa fortæller Sagnet, at en Mand en Aften sildig vandrede over bemeldte Stakkelhøj efter Hagenbjerg til. Som han nu kom midt paa Højen, hørte han derinde en Stemme, som sagde: »No is Pippe Kong dodt!« »Hvad disse Ord egentlig vil sige, det er Meddeleeren endnu ubekendt; imidlertid tror han, at det er en Fordrejning af de tyske Ord: »Nun ist Pippe König tot.« Manden studsede vel ved denne underjordiske Tale, men fortsatte dog sin Gang til Hagenbjerg, og da han kom ind til en Bonde der, fortalte han straks, hvad han havde hørt. Nu var det netop et Sted, hvor Bjergfolkene jævnlig kom, og hvor de var velkendte ved deres snedige Tyverier. Endnu samme Aften kom en af disse Bjergfolk hen til Bondens Gaard for at hente Øl i en Sølvkande; men da Øltyven hørte Mandens Ord, blev han saa forskrækket, at han i sin Angst lod Kanden staa, flygtede ud af Huset og raabte: »Is Pippe Kong dot, is Pippe Kong dot!« Efter denne Begivenhed forsvandt Bjergfolkene af Stakkelhøj, og Egnens Beboere kunde da i Ro selv spise den kraftige Bryllupssuppe, og den gæve Husmoder kunde nu synge sidde ved den fredelige Arne og pleje Ilden for at tillave Livets Fornødenheder uden at ængstes ved den Tanke, at maa ske en af disse uforskammede skulde finde Vejen til Spisekammeret.

Ogsaa Pastor Ludvigsen har hørt dette Sagn fortælle: Da Nissen løb sin Vej, skal han have raabt: »Stakkels Høj!« uden at der synes at foreligge anden Grund til dette Udbrud, end at det skal forklare Navnet paa Banken: Stakkel(s)høj!³⁹⁾

Paa en Mark Øst for Brandsbøl Skov ligger en Langdysse med aabne Gravkamre. Her saa en Pige tit Nis Puk sidde og sole sig, naar hun gik ud at malke. En Dag svarede Nis paa hendes »Godaw, Nis!«: »Hør, Ann'stin, ka do vælt den stue Steen de øw'e å e Mark, saa ska do faa en Dukat!« Ann'stin lo, men alligevel vilde hun vise den lille Purk, at hun kunde, og hun gik over og væltede den om paa den anden Side. Til sin store Forbavselse fandt hun et Guldstykke under Stenen, og det skal endnu være i Familiens Eje ovre paa Sundeved, baaret som »Stikkenaal« ved festlige Lejligheder.⁴⁰⁾

Fra Hagenbjerg stammer endelig det eneste alsiske Sagn om Bjerntagning, som jeg kender. Ved Lauritz Schmidts Bol i Brandsbølle findes der i en Mark, som tilhører samme Mand (Marken hedder ifølge Nationalmuseets Opgivelse »Likten), 4 Høje, som fører Navnene Sillehøj, Langhøj, Stufhøj og Brændtoft. Om den første fortælles hos Rask, at et lille Barn ved Navn Sille engang er bleven bortstjaalet fra dette Bol og af de underjordiske ført ind i Højen, hvoraf den da fik Navn. Knudsen tilføjer, at Byen engang skal have ligget her. Sille er jo en Forkortelse af Cæcilie, men for øvrigt har Højen vel nok snarere, som ogsaa Sach mener, Navn efter Planten Sille, ligesom Stufhøj eller Stubbhøj efter de Buske, der vokser og i Egnens Sprog kaldes Stubbe. Fra Langhøj har man en prægtig Udsigt over Bundsø, den er ved festlige Lejligheder blevet benyttet til Danseplads; for Resten skal der være Spor af en gammel Skanse, siger Knudsen.⁴¹⁾

En anden Høj i Sognet, hvor Raben har hørt, at der skal bo Undervætter, er Kilsenhøj, der er blevet set staaende paa fire gyldne Søjler, mens Pukkerne sad i fesligt Lag ved et langt Bord. Bonden, der saa det, blev imidlertid bange og løb op til Hagenbjerg for at hente Præsten, men da de saa kom tilbage til Højen, var der ærgerligt nok ingenting at se.

Længere ned ad Stevning til ligger **Brandshøj**, hvor Kæmpen Brand skal være begravet. Efter Dr. Ussing er Brandshøj et helligt Offersted, St. Hans Aften tændes der endnu Blus paa Højen og danses omkring den af Egnens unge. Den kaldes ogsaa for Brandhøj, og der er Mulighed for, at Højen har Navn af det Blus, der er blevet brændt, men ellers mest Sandsynlighed for, at det virkelig kommer af det Personnavn Brand, som man har tillagt den slumrende Kæmpe. Ved **Troldhøj** paa Hagenbjerg Bymark har Dr. Ussing hørt, at Hundene, der om Natten plejede at jage sammen med Krybskytterne, altid blev bange, hvad enten det nu var for Troldtøj eller noget andet.⁴²⁾

Oksbøl Sogn (Top. 3264).

I Oksbøl Sogn er der ikke bevaret en eneste Gravhøj eller Dysse, skønt der dog har været op imod 70, de er næsten sporløst forsvundet allesammen. Af Sagn om Høje kendes her kun et Par Beretninger om Vikinger, der er gaaet i Land for at plyndre: Paa »Knuden« ved den tidligere Brandsbøl Fjord, nu Bundsøen, boede saaledes en Høvding ved Navn Gert, han faldt i Tvekamp med en Høvding fra Sundeved og blev begravet paa Stedet; den store Høj, der kastedes over ham, kaldtes siden **Gertshøj** og laa paa Melsmark, til den o. 1880 jævnedes, og Stenene fra Gravkammeret blev slaet i Stykker og brugt til Byggemateriale.⁴³⁾

Om Kirken fortælles det sædvanlige Sagn, at man ikke kunde blive enig om, hvor den skulde ligge, og lagde saa en Tværbjælke over Ryggen paa en Okse og byggede, hvor Oksen lagde sig til Hvile; efer dens Brøl kaldtes først Kirken og siden Sognet Oksebrøl, hvilket senere blev til Oks(e)bøl!⁴⁴⁾

Nordborg Sogn (Top. 3265—66).

Ogsaa om Nordborg Kirke fortælles dette Sagn. Den skulde først have ligget paa **Ravnbjerg**, en Flyvesandsbakke ved Holm, men »et Troldparti«, som maaske har opholdt sig der i Nærheden, kunde formodentlig ikke taale at se en kristen Kirke staa der; thi Sagnet fortæller nu videre, at Bygnings-tømmeret, som hver Dag førtes derhen, forsvandt om Natten,

saa at man til sidst maatte opgive Planen om at bygge en Kirke paa dette Sted, og søge en anden Bygningsplads. Kirken blev nu bygget ved den nordvestlige Ende af Nordborg paa en Højde, som kaldtes Antonytoft, hvorfor ogsaa Kirken i gamle Haandskrifter ofte findes omtalt under Navnet Tundtoft Kirke. Siden efter har Meddelelsen — det er til Rask — ikke hørt noget fortælle om, at Spøgelser eller Troldmænd har vanhelliget dette Sted med deres Nærværelse. Knudsen har hørt, at det var paa Kirkebjerg, der ligger paa den anden Side af Bækken, der løber forbi Kirken, at denne først skulde være bygget, Aug F. Schmidt, at det var paa Bavnebjerg og blev en Korskirke, fordi man i Stedet byggede den, hvor man saa to Halmstraae ligge over Kors.⁴⁵⁾

Hermed tror jeg, at jeg har fremlagt det vigtigste af, hvad Folkeoverleveringen paa Als har vidst at fortælle om Øens Høje. Det meste er saakaldte historiske Sagn, Beretninger der giver sig ud for at handle om historiske Personer og Begivenheder, som dem om Ravn og Sander i Svenstrup og deres Kærlighedshistorier, om Henning Linthe paa Elholm og hans Kirkebyggeri, ligesom ogsaa de andre Fortællinger om, hvordan Kirkerne paa Als blev byggede, fra Kegnæs, Hørup, Ketting, Svenstrup, Oksbøl og Nordborg, og om Sønderborg Slot og Gammel Østerholm i Egen. Historisk Sandhed er der næppe megen af i disse Sagn. Derimod er de talrige Sagn om Vikinger eller Sørøvere sikkert Udtryk for en bitter Virkelighed, som har sat dybere Spor i Lokalhistorien end i Fædrelandshistorien.

Foruden historiske Sagn er det naturmytiske Sagn, der er knyttet til Højene, her som andensteds. Dvs. Sagn om de Væsener, der i Følge al primitiv Tankegang bor i Naturen. Højfolkene i Højene er netop særlig fremtrædende i dansk Sagnoverlevering, i Modsætning til f. Eks. Sverige, hvor det mere er Skovens Vætter, eller Norge, hvor det er Bjergriserne. Hverken Skov eller Bjerg spiller nogen større Rolle her i Danmark, derfor heller ikke den mytiske Verden, der gemmer sig i dem, i Stedet er det de runde Gravhøje, ofte højt beliggende paa Bakker og Brinker ud imod Havet, der har fanget Øjet og Fantasiens og tiltrukket de naturmytiske Sagn. Derinde har man udmærket kunnet tænke sig de smaa Højfolk boende, i hvert Fald indtil Kirkeklokkerne drev dem bort (Ketting, Notmark); men Kæmper har der ikke været Plads til, og mindes Fortællinger om saadanne, saa anses de for at være døde og kun at have Højene

som sidste Hvilested (Hagenbjerg). De smaa Højfolk har derimod været levende nok, mere end man ofte har skøttet om, og stjaallet baade Halm og Madvarer, ja selv Børn rundt om i Gaardene (Hørup, Egen, Hagenbjerg); dog kender jeg ingen alsiske Sagn om Skiftinger, Børn som Troldene har forbyttet, der ellers er saa almindelige i germansk Sagnoverlevering. Nis Puk, som Højmanden med et særligt sønderjydsk Navn ofte kaldes, kan dog ogsaa være venlig nok: fylder ens Kurv med Guld (Broager) eller overtager Gaardnissens Rolle som Vogter af Gaard og Kvæg (Egen). De typiske Højfolk har ellers travlt med at rejse Højene paa gloende Pæle om Natten, i hvert Fald naar de skal have Gilde derinde (Ketting, Hagenbjerg), og da er det, det kan ske, at en tilfældig Rytter, der kommer forbi, faar tilbudt en Drik af deres kostelige Bæger og derved faar Lejlighed til at røve det og skaffe sin Kirke en herlig Alterkalk, der ikke alene udmærker sig ved Kostbarhed, men ogsaa paa Grund af sin Oprindelse indgyder en ganske særlig Ærbødighed (Ulkebøl, Ketting, Notmark). Ogsaa om andre Ting har man fortalt, at de stammede fra Højfolket, saaledes om den Sølvkande i Hagenbjerg, som de smaa fra Stakkelbjerg glemte, da de hørte, at Pippe Kong var død. Højfolkene kan dog ogsaa selv overlade det Menneske, der har vist dem en Tjeneste, noget af deres Eje, f. Eks. af det nybagte Brød, da de har faaet en Brødstage repareret eller laant til deres Bagning (Hørup, Egen). Det er altsammen karakteristiske danske Højsagn, saa vel som dem om Konen, der hentes til Barselhjælp i Højen, og om Pigen, der faar Lov at se Undervættens Bryllupsgilde (begge fra Ketting). Og det skyldes formodentlig kun mangelfuld Optegning, naar vi ikke har nogen alsiske Eksempler paa almindelige Sagn som det om Stalden, der maa flyttes, fordi der bor Undervætter lige neden under, som Køernes Udgydelser i høj Grad generer, og det om Drengen, der ved at laane Højfolkenes gamle Hat bliver usynlig og faar Held til at komme med til et Gilde, som ellers var gaaet hans Næse forbi; det første kendes i hvert Fald i Sundved. Som Beboere af Højene holder Højfolkene naturligvis ikke af, at man ødelægger disse; Højbrudssagn er dog ikke særlig fremtrædende paa Als eller i det hele taget i Sønderjylland, vist fordi Troen paa Brandtræer og Brandstene, der ikke kan beskadiges, uden at en Gaard, et Hus eller en hel Landsby brænder, har trængt andre Sagn om Ulykker tilbage. Sagn om Skattegravning, der i nørrejydsk Sagnoverlevering spiller en stor Rolle og gerne fortælles med mange fantasifulde Enkeltheder, repræsenteres paa Als af en enkelt Beretning fra Ketting og indskrænker sig ellers til et Par karrige Bemærkninger om, at der er fundet en Kiste i Kistehøj (Lysabild, Ketting), og at der ved Gammel Østerholm skal ligge en Guldkæde, paa Hagenbjerg Mark og i Hellese ved Holm en Guldkaret.

I det store og hele maa man dog sige, at de Sagn, der kendes om Gravhøjene paa Als, omtrent er de samme, som i den øvrige Del af Kongeriget. Men Overleveringen er ikke videre god, saaledes at Sagnene ofte fremtræder i en temmelig afstumpet Form. Af tysk Indflydelse er der ingen videre Spor, bortset fra Pippe-Kong-Optegnelsen fra Hagenbjerg.

Noter til »Sagn og Tro knyttet til Gravhøjene paa Als«.

¹⁾ Danske Studier 1909 S. 149—64, Fra Dansk Folkemindesamling 1909 S. 63—71, H. Ussing: Det gl. Als 1926 S. 221, Raben: Folkesagn S. 75, Fr. Hansen: Kajnæs Sogns Hist. 1933 S. 7.

²⁾ Dybbøl-Posten 13/9 1921 og 12/5 1923. Raben 74, Fr. Hansen 8.

³⁾ E. Pontoppidan: Danske Atlas VII 433, Archiv f. Staats- u. Kirchengesch. der Herzogthümer IV (1840) 292, K. Müllenhoff: Sagen, Märchen u. Lieder (1845) Nr. 38, Heimatblätter f. Sonderburg II 5, Dybbøl-P. 5/5 23, Raben 74, Fr. Hansen 14 og 64—65.

⁴⁾ Danske Studier 1909, 163, Det gl. Als 226 og 242, sml. Sjy. Maanedsskr. IX 139.

⁵⁾ Heimat-Bl. I 171, Dybbøl-P. 5/5 23, Raben 72, Det gl. Als 221, Danm. Folkeminder Nr. 39, 349, Sach: Das Herzogthum Schleswig II (1899) 99 (Sjy. Maanedsskr. VIII 31).

⁶⁾ Indb. til Nationalmus., D. F. S. 1906, 23: 3243 A. Vedel 1913, Dybbøl-P. 26/5 23.

⁷⁾ Knudsen III 78, Raben 72, Fr. Hansen 45, DFS. 1906/1: 3246 Ussing 1909.

⁸⁾ Dybbøl-P. 21/4 23, Raben 62 og 64, Det gl. Als 220, Da. Folkeminder 39, 350, Sjy. Maanedsskr. VIII 158.

⁹⁾ Dybbøl-P. 14/4 23, Raben 60, Det gl. Als 243, Heimat-Bl. I (1913) 156, Hejmdal 4/5 22.

¹⁰⁾ D. F. S. 1906/23: 3254, Müllenhoff Nr. 537, Raben 51, Det gl. Als 243, G. Fr. Meyer: Schleswig-Holsteiner Sagen (1929) 99.

¹¹⁾ Dybbøl-P. 7/4 23, Raben 57, Det gl. Als 228.

¹²⁾ Knudsen III 103, 112, 163, XI 123, XVI 7—8, 99—102, XVII 30, DFS. 1906/1: 3246 og 3251, Det gl. Als 238, Sjy. Maanedsskr. IV 176.

¹³⁾ Knudsen XVI 4, Dybbøl-P. 10/10 21.

¹⁴⁾ Knudsen XVI 4, 7, 102. Anderledes Raben 58 og i Dybbøl-P. 7/4 23, og Marius Kristensen i Namm och Bygd 1928: til Ore.

¹⁵⁾ Heimat-Bl. I 36, Dybbøl-P. 7/4 23, Raben 59.

¹⁶⁾ Sjy. Maanedsskr. VIII 32, Heimat-Bl. I 36.

¹⁷⁾ E. T. Kristensen: Da. Sagn I (1928) Nr. 607.

¹⁸⁾ Det gl. Als 238.

¹⁹⁾ DFS. 1906 104 Nr. 6 Knudsen. Det gl. Als 244. A. Grau fortæller 1907 Sagnet om Højen Gumbemose, i Indb. t. Stednavneudvalget 1912.

²⁰⁾ Sjy. Maanedsskr. VIII 186, Det gl. Als 235.

²¹⁾ Raben 26 og 114, Heimat-Bl. II 141. E. T. Kristensen: Da. Sagn I (1928) Nr. 491, Det gl. Als 235.

²²⁾ Det gl. Als 238. Sjy. Maanedsskr. XI 66, Indb. t. Udvalg f. Folkemaal, Knudsen III, 83 og 103, XI 12, 49 og 79.

²³⁾ Danckwerth: Neue Landesbeschreibung d. Herzogthümer S. u. H. 100, Pontoppidan: Theatrum Daniae 1730 og Da. Atlas VII 429, Resen: Atlas Danicus i Uldall Fol. 186 V 416, Raben 3, Raben: Sønderborg Slot 1920 6 og i Heimat-Bl. I 33, Archiv f. Staats- u. Kirchen-

gesch. IV (1840) 277, Müllenhoff Nr. 139, Knudsen III 109—12, Det gl. Als 241.

²⁴⁾ Knudsen III, 104, Sjy. Maanedsskr. II 128, Det gl. Als 240, DFS. 1906/1: 3246 S. 25, Stednavneudv. Indb. 1912.

²⁵⁾ Knudsen III 86—144, 93—94 og 103, Raben: Fra Als og Sundved II 46, Det gl. Als 210, Sjy. Maanedsskr. II 192.

²⁶⁾ Sjy. Maanedsskr. II 160 og IV 176, Raben 25, E. T. Kristensen: Da. Sagn IV (1932) Nr. 16.

²⁷⁾ Knudsen V 77 og 81, XI 134, Dybbøl-P. 21/4 23, Raben 66, Det gl. Als 220—21, Danm. Folkeminder 39, 350, Sjy. Maanedsskr. XI 66.

²⁸⁾ Det gl. Als 224 og 252, Heimat-Bl. I 124.

²⁹⁾ Stednavneudv. Indb. 1912.

³⁰⁾ E. T. Kristensen: Da. Sagn I (1928) Nr. 905, Raben 26.

³¹⁾ Det gl. Als 222, Danm. Folkeminder 39, 350, Knudsen III, 63, Sjy. Maanedsskr. V, 160.

³²⁾ Det gl. Als 131, DFS. 1906/1: 3246 S. 6, Knudsen III 102.

³³⁾ Hejmdal 27 4 27, Raben 35—36.

³⁴⁾ E. T. Kristensen: Da. Sagn I (1928) Nr. 323.

³⁵⁾ Heimat-Bl. II 41 og 92, Hejmdal 12 4 og 27/4 27, DFS. 1906/1: 3246 S. 4 og 6, Knudsen I 171, III 102, 130—132 og 152, Raben 30, Sjy. Maanedsskr. I 10 og 31, VI 15. Om Skikken med Græstørven se Matzen: Den danske Panterets Hist. (1869) 491, Kalckars Ordbog II 445.

³⁶⁾ Knudsen III 114—15; Hejmdal 23/4 og 27 4 27, Det gl. Als 230.

³⁷⁾ Det gl. Als 248, Raben 38—40, Heimat-Bl. I 39 og 175.

³⁸⁾ Indberetninger til Stednavneudv. 1912, Det gl. Als 226 og 233, Hejmdal 12/4 28.

³⁹⁾ Rask 736, J. M. Thiele: Danm. Folkesagn² II, 207, Müllenhoff Nr. 399, C. C. Lorenzen: Rejseskildringer (1877) 122, H. Rasmussen: Sjy. Sagn (1899) 10, Jg. Hansen: Nordschlesw. Sagenbuch (1931) 50, Det gl. Als, 243 og 235.

⁴⁰⁾ Sjy. Maanedsskr. VII, 112, Raben.

⁴¹⁾ Rask, 1840, 737, Knudsen III 84, DFS. 1906/1: 3246 S. 14.

⁴²⁾ Raben 44, DFS. 1906/1: 3246 S. 17 og 15, Det gl. Als 131,

Sach II 97.

⁴³⁾ Raben 46 og 76 og Fra Als og S. I 76.

⁴⁴⁾ Knudsen III 106, Det gl. Als, 241, Rask 1840, 735.

⁴⁵⁾ Rask 1840, 734, Knudsen III 82 og VII 58, Det gl. Als 242, DFS. 1906/23: 3265 Schmidt 1921.